

Марія Черніцька
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Ткаченко В. І.

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗНОЇ КАРТИНИ РОМАНУ «КНЯЗЬ ЄРЕМІЯ ВИШНЕВЕЦЬКИЙ» І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Постать І. Нечуя-Левицького – одна з найкolorитніших в історії української літератури другої половини ХІХ ст. Творча спадщина письменника велика за обсягом та багатогранна за змістом. Вона поєднує масштабне бачення світу, широке розкриття людських характерів з їх соціально-психологічним наповненням, глибоко національних за духом. Окрім широко відомих загалу читачів прозових творів привертає увагу роман «Князь Єремія Вишневецький», що помітно вписується в контекст української історичної прози другої половини ХІХ ст.

Дослідженням роману «Князь Єремія Вишневецький» І. Нечуя-Левицького займалися М. Ільницький, Р. Міщук, А. Калинчук, О. Пода та ін.

Довга дорога до визнання судилася цьому історичному роману, адже майже на сто років його було вилучено з літературного процесу, тривалий час він перебував під забороною і згадувати про нього було «не дозволено». Історичний роман «Князь Єремія Вишневецький» – це глибоко індивідуальне естетичне явище в національній духовній спадщині. Таким чином, **актуальність** теми зумовлюється необхідністю нового прочитання історичного роману в контексті літературного процесу другої половини ХІХ ст., висвітлення художньої манери письма автора в контексті українського національного відродження рубежу століть.

І. Нечуй-Левицький створив історико-біографічний роман «Князь Єремія Вишневецький», використавши традиційну для українського фольклору, історіографії,

художньої літератури модель змалювання життя і діяльності реальної історичної постаті XVII століття. Для митця не виникає жодного питання щодо ракурсу змалювання постаті Єремії Вишневецького в художньому творі. Його позиція однозначна й беззаперечна: у центрі роману – український перевертень та національний зрадник. Про це свідчать і кілька варіантів назв твору, що збереглися на титульному аркуші рукопису [3, с. 2]. Перша назва – «Одступник». Але її зігерто, залишилися тільки відбитки літер на папері. Другу назву «Перевертень» двічі закреслено.

Крок за кроком письменник намагається простежити становлення характеру цієї неординарної постаті. Автор пише, що Єремія був сильною особистістю з непокірливою вдачею, ніколи не принижувався і за певних умов міг успадкувати славу Байди Вишневецького – відомого українського козацького ватажка, гетьмана, засновника першої Січі; що причиною національної зради стали особливості виховання юнака. Людина, яка не знає національних традицій, бачить у «культурі панівної нації лише ті шари, які захоплюють її своєю позірною ефективністю і переважно розвивають егоїстичні устремління» [1, с. 494].

Усю свою енергію, хоробрість, пристрасність і силу Єремія спрямував на досягнення корисливої мети. Він не любив України, бо вона була надто демократичною і навіть своїх гетьманів часто скидала, якщо тільки вони не вболівали за всенародну справу. Це ми бачимо в його внутрішніх монологах: *«Україна з гетьманством, з козаками мені не припадає до вподоби. Якась там нікчемна, гидка чорнота, якісь сіромахи будуть надо мною верховодити. Не бажається мені стати козацьким гетьманом, яким був мій дід Байда Вишневецький»* [2, с. 47].

Для Вишневецького Польща – не Батьківщина, а засіб у досягненні мети. Саме це спонукає Єремію одружитися з дочкою польського канцлера Замойського –

Гризельдою. А одружившись із нею, прагне зробити її своїм співником, щоб витравити навколо український дух.

Із метою висвітлити психологічний стан персонажа, розкрити його потаємні думки, І. Нечуй-Левицький використовує сон Єремії: *«...Серед зали стоїть срібна домовина... Глянув він – в домовині лежить його мертва мати Раїна Вишневецька... Мати тихо підводиться з домовини, стає на сходах і одслоняє свої мертві стуманілі чорні очі. «Я тебе заклинала, щоб ти не став ворогом рідного краю. Проклін мій впаде на тебе й на твій рід незабаром, бо ти став перевертнем і катом для України. Ти пролив багато рідної крові»* [2, с. 143]. У цьому епізоді теперішній і минулий часи об'єднує поняття роду. Мати Єремії намагається відновити взаємозв'язок поколінь, заповідати синові морально-етичні традиції рідного народу.

Слід сказати, що автор не малює образ Єремії суціль чорними фарбами. Він захоплюється ним як талановитим полководцем, що організував добре вишколене військо: *«В його була думка завести двірське військо таке здорове, якого не мав ні один магнат у Польщі й на Україні. ... Єремія закладав коло свого палацу неначе свою Січ»* [2, с. 21]. Єремія – бережливий господар, що веде майже аскетичний спосіб життя і весь свій час проводить не на балах, а в походах: *«Єремія сам порядував, сам частував військових, сам сідав з цією ордою за обід надворі просто неба, на землі. В цьому таборі ніби була його уся душа»*. [2, с. 22]. І. Нечуй-Левицький, на відміну від інших авторів творів про Вишневецького, не змальовує його й фанатиком католицької віри: *«...йому було байдуже, чи він українець, чи поляк: віра була задля нього формальність, без котрої не можна було досягти визначеної для себе високої мети»* [2, с. 37].

Контраст як композиційний прийом і принцип попарного групування персонажів є одним із найуживаніших в І. Нечуя-Левицького. Антипод Вишневецького – Максим Кривоніс. У битві з ним Єремія

інтуїтивно відчув свою моральну ущербність. Сухорлявий козак, в якому князь упізнав запеклого ворога, кинув у обличчя Вишневецькому слова прокляття та рвонувся у бій: *«Здоров був, князю Яремко! Здоров був, кате України! – крикнув несамовито Кривоніс і летів просто на Єремію, піднявши криву шаблю вгору»* [2, с. 172].

Прагнучи до всебічного висвітлення характеру головного героя, письменник розповідає історію кохання Єремії й простої козачки Тодозі Світайлихи. І. Нечуй-Левицький зізнався: *«Зразець кохання Єремії ... взяв я у Наполеона I, схожого на вдачу...»* [3, с. 16]. Але й це кохання, і все, що робив Єремія, має риси жорстокості та егоцентризму: *«Не будеш до мене ходити та мене любити, я пошматую тебе, щоб твоя краса нікому не дісталась, по віки вічні, до віку, до суду»*, – каже Єремія Тодозі [2, с. 119]. Вишневецький неухильно деградував як людина, й навіть кохання не змогло повернути йому людську подобу, нормальні почування.

Створюючи найбільш повний образ головного персонажа історичного роману Вишневецького, І. Нечуй-Левицький подає опис зовнішності. Кожна деталь портрета Вишневецького позначена чуттєво забарвленим ставленням до героя. Наприклад: *«Єремія підвівся, вирівнявся на весь зріст, підвів гордо голову і оступився. Він повернув голову, повів очима, глянув на Гризельду, і в його здорових очах блиснули іскри, чорні брови неначе звело до купи і між бровами майнув зморшок, цупкий, твердий і гострий, неначе стріла. В лиці виявилась мужність, сміливість»* [2, с. 35]. У ході розвитку сюжетної дії вводяться нові деталі портрета чи підкреслюються попередні, опис зовнішності стає важливим елементом психологічної характеристики персонажа, виявляє його духовну сутність.

Основними засобами творення образів у романі є портретна характеристика, самохарактеристика; розкриття психології персонажів через, вчинки; спогади, роздуми, внутрішні монологи. Так, автор розкриває державницьку

позицію Єремії: *«Не пущу я тепер на Україну грубих причепливих московських бояр, одірву Україну од Москви і оддам в підданство польському королеві ...Я поставлю умову для Польщі, щоб Україна стала великим князівством...»* [2, с. 100]. Так, Тодозя не раз щиро і широко висловлює подумки свої почуття до Єремії: *«Все для мене минуло, все зникло, все пропало. Зникла любов князева, вже замерло для мене його серце. А вже мені і додому не вертатись, і більше щастя не зазнати. Байдуже мені про все. І світ мені немилий, і смерть мені не страшна»* [2, с. 175]. Розкриваючи сутність образу Тодозі, письменник зосереджує увагу на думках жінки, спричинених зовнішніми факторами. Скрупульозно досліджені нюанси настроїв, потаємні переживання персонажів створюють особливий психологічний малюнок, в якому впізнаємо творчий почерк митця.

І. Нечуй-Левицький прагне простежити вплив однакових обставин на несхожі особистості, або ж, навпаки, – різних обставин на психологічно близькі натури. Це давало змогу осмислити складність зв'язків особи й суспільства. Наведімо для прикладу епізод, в якому мотивується психологічний стан Єремії після його поразки в битві з Максимом Кривоносом: *«Єремія й не зчувся, як і сам втікав укупі з своїми драгунами битим шляхом на Бердичів...»* [2, с. 182]. Його душа була нездатна соромитись. Вона закипіла злістю й помстою: *«Якийсь хлоп, якийсь нікчемний Кривоніс розпудив моє військо, неначе вовк отару дурних овечок! Якийсь Кривоніс розбив князя Вишневецького! Не подарую я йому цього по віки вічні»* [2, с. 184]. Автор не вдається до складних прийомів психологічного письма, проте переконливо висвітлює внутрішні мотиви поведінки героїв.

Письменник нагнітає синонімічні тропи, посилює метафору чи інший троп порівнянням. Так описані почуття Єремії, коли він дізнався про нове повстання козаків і їхню перемогу під Жовтими Водами: *«У вухах задзвеніло,*

зашуміло аж памороки забило... Неначе косою підтяло Єремії ноги, і він несамохіть впав на широке й високе крісло... Він сидів блідий, аж жовтий, закинувши голову на крісло, і неначе почував, ніби хтось встромив йому ножа в самісіньке серце й помаленьку повертає його» [2, с. 168]. Таке вираження психологічного стану героя через зчеплення, взаємодію різних елементів образності – фольклорної та реалістичної, налаштовує на емоційне сприйняття дійсності.

Отже, І. Нечуй-Левицький, вибравши складні моменти з життя видатних людей минулого, оновив способи розкриття внутрішнього світу персонажа (через сон як умовний прийом, дію, вчинок, сприйняття іншими героями, паралельне зображення життєвих доль центральних героїв і, як наслідок, їхню опозиційність, взаємини з довкіллям, зв'язок із соціальним, національним, історичним контекстом).

Література

1. Міщук Р. Уроки історії – уроки моральності. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. Київ : Дніпро, 1991. С. 487–502.
2. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський: Іст. Романи / Упоряд., авт. післям. та приміт. Р. Міщук. Київ : Дніпро, 1991. 511 с.
3. Пода О. Польські джерела роману І. С. Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький» // Вісн. Запоріз. держ. ун-ту. Філол. науки. 2001. № 1. С. 44–57.

Черніцька Марія – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська проза кінця ХІХ століття.